

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

На основі створеної моделі метатеоретичного мислення психотерапевта запропоновано комплекс методів дослідження означеного феномену. Обґрунтовано створення авторських методик “Епістемологічні стилі”, “Картина світу”, “100 прислів’їв”, “Опори мислення” та вибір для цілей дослідження існуючих методик.

Ключові слова: метатеоретичне мислення психотерапевта, епістемологічні стилі, картина світу, здоровий глузд, принципи мислення.

На основе созданной модели метатеоретического мышления психотерапевта предложен комплекс методов исследования обозначенного феномена. Обоснованы создание авторских методик “Эпистемологические стили”, “Картина мира”, “100 пословиц”, “Опоры мышления” и выбор для целей исследования существующих методик.

Ключевые слова: метатеоретическое мышление психотерапевта, эпистемологические стили, картина мира, здравый смысл, принципы мышления.

Професійна діяльність психотерапевта розгортається у певній системі координат, яка являє собою орієнтири для міркувань фахівця щодо заявлених клієнтом життєвих труднощів. Частіше за все психотерапевт не замислюється над природою та змістом цих орієнтирів. Але це ніяк не зменшує сили їх впливу на фактичні результати професійної діяльності. Дослідження означених орієнтирів є досить складним. Донині не запропоновано задовільних психологічних методів, які б дозволяли виявити їх у тієї чи іншої категорії осіб, у тому числі – психотерапевтів. Поява ж подібних методів є актуальною, оскільки виявлення таких метатеоретичних утворень у мисленні психотерапевта дозволить краще зрозуміти механізми використання ресурсів фахівця у психотерапевтичній ситуації та допомогти йому свідомо користуватися згаданою системою координат для розв’язання професійних завдань.

Мета даної статті – ознайомити із моделлю метатеоретичного мислення психотерапевта та представити відповідні їй методи дослідження зазначеного феномену.

Оскільки формат статті дає можливість зосередитись лише на обмеженій кількості питань, не будемо зупинятись на шляхах

створення моделі (про це йшлося у попередніх публікаціях [7]). Натомість коротко розглянемо саму модель та докладніше – методи дослідження метатеоретичного мислення психотерапевта.

Отже, ознайомлення із філософськими джерелами, що стосуються метатеоретичного рівня знання [4], та психологічними працями, що аналізують специфіку та ефективність професійної діяльності психотерапевта [1, 2], дало можливість представити модель метатеоретичного знання психотерапевта як взаємодію трьох найважливіших компонентів: картини світу, епістемологічного стилю та концептів здорового глузду.

Метатеоретичний рівень знань утворює певну систему координат, у якій, власне, й розгортається мислення психотерапевта. Між складовими цього рівня існують взаємозв'язки. Епістемологічний (пізнавальний) стиль складається на основі гносеологічних, логіко-методологічних та аксіологічних принципів, якими керується психотерапевт. Ці принципи, у свою чергу, формуються у взаємодії психотерапевта із культурою, в якій він живе, через засвоєння норм та цінностей суспільства загалом та професійної спільноти зокрема. Епістемологічний стиль як стійка система загальноприйнятих методологічних нормативів та узагальнених принципів, на які спирається психотерапевт, існує у тісному зв'язку з картиною світу останнього. Загалом, між картиною світу та стилем мислення психотерапевта існують діалектичні відношення: з одного боку, існуюча картина світу впливає на формування стилю мислення, з іншого – стиль мислення, властивий фахівцю, специфікує його картину світу. Кожній картині світу відповідає свій стиль мислення.

І з епістемологічним стилем, і з картиною світу зв'язані концепти здорового глузду. Здоровий глузд відносять не до сфери знань, а до засобів відбору знань, що формуються у життєвому досвіді особистості. Епістемологічний стиль психотерапевта коригує та значною мірою обумовлює концепти здорового глузду та наявну картину світу. У той же час, концепти здорового глузду та картина світу є деякими відносно стійкими метатеоретичними утвореннями, у контексті яких відбувається становлення властивого людині епістемологічного стилю.

Виходячи із моделі метатеоретичного рівня знань, слід визначити, що такими “опорами” метатеоретичного мислення є аксіоми, методологічні нормативи та принципи. Отже, результат емпіричного мислення – емпіричне узагальнення (емпіричне поняття); результат теоретичного мислення – теоретичне узагальнення (теоретичне поняття); результат метатеоретичного

мислення – певні передумови мислення, реалізовані у аксіомах, нормативах, принципах теоретичного мислення.

Однак необхідно знайти певне узагальнююче поняття для перерахованих передумов на кшталт “емпіричних понять” та “теоретичних понять”. Аналіз психологічних та філософських джерел допоміг вивести поняття “установка свідомості”. Результат метатеоретичного рівня мислення – це установки свідомості, головними серед яких є релігійні, наукові та філософські установки, які в кінцевому варіанті реалізуються у відповідних аксіомах, нормативах та принципах. Здійснюється метатеоретичне мислення за допомогою рефлексії, інтелектуальної інтуїції та здорового глузду.

Досліджуючи метатеоретичне мислення, необхідно взяти до уваги його змістовну та динамічну сторони. Ці сторони традиційно досліджуються при вивченні мислення. При дослідженні метатеоретичного мислення нас цікавили у змістовному аспекті – “матеріал”, з якого “будується” мисленнєвий процес, та результати цього процесу, тобто характер установок свідомості; в аспекті динаміки перебігу – передусім механізми, що запускають мислення на метатеоретичному рівні, тобто рефлексія, інтелектуальна інтуїція та здоровий глузд. Нижче наведено опис методичного інструментарію, створеного для цілей дослідження.

Тест “*Картина світу*” та тест “*Епістемологічні стилі*” створено автором відповідно до концепції дослідження. В обраному підході використовується виведена О.Ф. Лосєвим класифікація типів мислення, які існували в історії розвитку людської думки [3]. Усі ці типи, або ж стилі, мислення існують донині і, будучи представленими у свідомості мислячої людини у різних комбінаціях та пропорціях, утворюють індивідуальний епістемологічний профіль. Тест “Епістемологічні стилі” створено таким чином. Взято 20 варіантів комбінацій із п’яти слів, кожне з яких відповідає одному із п’яти стилів мислення, виведених О.Ф. Лосєвим. Кожна п’ятірка слів утворює систему, всередині якої є “представник” кожного стилю, причому таким “представником” слово стає лише всередині цієї системи, взяте ж саме по собі воно не обов’язково пов’язане з якимсь стилем. Досліджуваному пропонується обрати по два слова із кожної п’ятірки, які характеризують його більшою мірою. Принцип створення тесту подібний до використаного при створенні програми “Тест на стиль мислення” [5].

Кількість слів, обраних із кожної категорії, дає уявлення про епістемологічний профіль досліджуваного.

Для перевірки надійності та валідності тесту було використано метод експертних оцінок та порівняння результатів тесту із самооцінкою епістемологічних стилів. Досліджувались студенти 4 та 5 курсів психологічних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Університету сучасних знань (загальна кількість досліджуваних – 224 особи). Експертами виступили студенти тієї ж навчальної групи, до якої належить досліджуваний. Їм було запропоновано здійснити процедуру вибору щодо себе і шести однокласників, з якими вони знайомі найкраще. У 79% самооцінка та оцінка епістемологічних стилів збігалася. Ще у 12% самооцінка і оцінка збігалася більшою мірою. Самооцінка і оцінка не збігалися у 9% досліджуваних. Самооцінка епістемологічних стилів за результатами тесту порівнювалась із самооцінкою за описом епістемологічних стилів (опис надавався до оголошення результатів тестування). 96% досліджуваних погодились із результатами тесту. Нижче наведено опис виявлених епістемологічних стилів.

1. Наївно-реалістичний стиль (розсудливість). Цей стиль мислення первинний по відношенню до решти. Наївно-реалістичний стиль спирається на логіку очевидності: “це так, тому що це так: це очевидно”. Людина, в якій виражений даний стиль мислення, більшою мірою розсудлива, ніж логічно мисляча. У багатьох ситуаціях розсудливість не менш важлива, ніж доказовість: коли робляться суперечливі висновки, засновані на логіці доказовості, рятує розсудливість. Переважання наївно-реалістичного стилю в епістемологічному профілі мислення свідчить про здатність людини бути вільною від “засилля евристик” і утримувати в полі уваги якісь основоположні ідеї, які були, є і будуть, а не з’явилися в результаті дослідження, аналізу, інтуїтивного осягнення або діалектичного виведення. Це мислення, яке не визначає, не вивчає, не виводить, але яке спирається на якісь вивірені істини. Це непередумовне мислення.

Цей стиль відображає орієнтацію більшою мірою не на загальноприйняті погляди, а на перевірені в життєвому досвіді принципи. Вони часто слабо концептуалізовані або не концептуалізовані взагалі.

О.Ф. Лосєв пише про цей стиль мислення: “Чим займається, конкретно кажучи, така онтологія? Природно, що вона насамперед вдивляється у вигляд самих явищ, бо це – єдиний предмет, який вона має перед собою”.

2. Феноменологічний (описовий) стиль. На відміну від попереднього стилю мислення, феноменологічний стиль відображає

передумовне мислення. Висновок у ньому залежить від посилки. Це мислення описове, визначене, доказове, дискретне, наукове. О.Ф. Лосев називає метод, який використовується в феноменологічному мисленні, описово-нерухомим. Людина, що володіє цим епістемологічним стилем, не обмежується логікою здорового глузду, очевидності, любить доказовість і визначеність. Вона так і каже: “Давайте визначимось” або “Визначимо поняття”. На відміну від стилю розсудливості, в феноменологічному стилі чітко простежуються принципи побудови думки. Як такі принципи використовуються формально-логічні схеми мислення. У промові людина з вираженим феноменологічним стилем користується зв'язками: “якщо, то”, “або ... або” тощо. Це мислення нетерпиме до протиріч, які при виявленні знімаються за допомогою застосування засобів формальної логіки. Воно знаходить межі понять, предметів і явищ, описує, визначає пізнаваний світ.

Однак цей стиль мислення має не тільки переваги, а й “слабкі місця”. Саме цей спосіб мислення найбільше зазнає маніпуляцій. Ним легко керувати, керуючи посилками. Головне – створити ілюзію достовірності посилки. Потрібний маніпулятору процес виводу і отримання висновку людина з цим стилем мислення зробить сама за відомою схемою мислення.

3. Континуальний стиль (становлення). Це містичне, трансцендентальне, алогічне мислення. О.Ф. Лосев назвав основний метод цього мислення “текуче-сутнісним”: воно вловлює “невпинну рухливість, повсякчасну плинність і обов'язкову заглибленість в безперервне і суцільне становлення”. Люди з цим стилем мислення бачать світ під кутом зору його мінливості, розвитку, перетворення одного в інше. Для континуального мислення характерна відсутність звичної для доказового мислення опори на причинно-наслідкові зв'язки. Цей стиль мислення об'єднує в собі чуттєву інтуїцію і логіку, утворюючи щось третє – інтелектуальну інтуїцію. Континуальне мислення може побачити результат того, що відбувається, зміни за кілька кроків без вчинення цих самих логічних кроків – своєрідний стрибок, переліт через невідомі ланки логічного ланцюга. У цьому відношенні континуальне мислення – алогічне мислення.

Континуальне мислення “не вірить” застиглим речам і фактам, вони йому не цікаві. Людину з цим стилем мислення захоплює усе, що виходить за власні межі, мінливе, що розвивається, як в ефектах анімації, в інше. Таку людину тягне таїнство перетворення, становлення, містика. За даними дослідження епістемологічних стилів, у психологів приблизно 65% представників цієї професії

становлять люди саме з містичним епістемологічним стилем. До слабких сторін стилю слід віднести недостатню увагу до “статичного світу”, до фактів і реалій, недостатність реалістичності, схильність до життя в “області чистого сенсу”.

4. Діалектичний (прагматичний) стиль. Діалектичне мислення – мислення суперечливе, організуюче, таке, що погоджує, зв’язує. Для цього стилю важливим є розуміння того, що ціле більше суми його частин, властивостей, ознак. Основний метод діалектичного мислення О.Ф. Лосєв визначив як “поєднання текуче-сутнісного і нетекуче-описового методу”, синтез дискретності і континуальності. Реальне становлення (а не становлення тільки уявлюване у смисловій області), “не припиняючи своєї суцільної процесуальності, завжди, крім того, ще усіяне окремими і нерухомими точками, через які воно завжди проходить; а точки ці вже взаємно роздільні, вже порівнянні, вже здатні утворити собою ту чи іншу єдинороздільну цілісність”. Характеристика суцільного становлення разом з характерним для нього структурним оформленням належать вже до подання діалектичного стилю мислення.

Діалектик бачить предмет думки одночасно в безперервному становленні і в організації. Організація ж передбачає “примирення” існуючих протиріч між частинами в цілому. Для того, щоб ціле залишалось цілим, а не розпалося на безліч складових його частин, в ньому повинні бути примирені, узгоджені суперечливі тенденції, що розривають ціле на частини. У будь-якому оформленому, фактичному, втіленому є організація, в якій примирені протиріччя. Тому діалектичне мислення з великою повагою ставиться до фактичного, втіленого, того, що стало, що відбулося, організованого.

Людина з діалектичним стилем мислення не поспішає віддавати перевагу одній з полюсних точок зору, а шукає спосіб організації цих точок зору в щось більше, що об’єднує їх. Пошук третього, який синтезує суперечливі тенденції, знаходження серединного шляху – шляху між двома альтернативами – головна стратегічна установка діалектичного стилю мислення. Причому це не пошук компромісу, при якому від чогось потрібно відмовитися, чимось поступитися, щоб зберегти мир. Це пошук кращого втілення, кращої організації частин в цілому, яким би воно не було, – особисте життя, життя організації, колективу, продукт творчості і т.д.

Діалектичне мислення – це гнучке і витончене мислення. Воно здатне легко перемикатися на протилежний напрямок і добре виконує функцію прогнозу. Люди з цим стилем легко вирішують завдання на класифікацію, оскільки вміють розпізнавати складні

образи. В умовах задачі вони бачать алгоритм її вирішення. Переважання діалектичного епістемологічного стилю характеризує людину, що мало піддається маніпуляціям, зомбуванню і т.п. Це пов'язано з наявністю міцного розумового каркасу в психіці. Здатність змінювати точку зору на предмет думки, суміщати різні точки зору забезпечує повноту, цілісність бачення.

У той же час недоліками діалектичного стилю мислення є недостатня стійкість та чіткість, надто висока критичність. Діалектику буває важко зробити вибір між альтернативами, оскільки обидві здаються однаково привабливими. Критичність до будь-якого вибору може більшою мірою сприяти руйнівним процесам, аніж процесам творення.

5. Міфологічний (аритмологічний) стиль. Цей стиль мислення ще можна назвати міфологічним, художнім, аритмологічним. Головна його особливість – вихід за рамки зрозумілого, незаперечного, усталеного. У цьому сенсі він протилежний діалектичному стилю мислення, орієнтованому на розуміння організації знайомих, сформованих елементів в єдине ціле. Міфологічний стиль передбачає відкриття якогось організуючого, смислоорганізуючого принципу, та пов'язує воедино незрозумілі моменти. О.Ф. Лосєв пише про те, що Бог моря – Посейдон – нічим не відрізняється від самого моря, але він – море осмислене, зрозуміле і реально уявне у своїй суті: “Таке субстанціальне, а не просто осмислене втілення ідеї в матерії і є те, що стародавні називали міфом”.

Людина з міфологічним стилем мислення в першу чергу знаходить ідею – принцип осмислення складного феномена. Н.В. Бугайов, П.А. Флоренський вважали, що свободу, віру, красу, творчість можна досягнути лише аритмологічно. Цей епістемологічний стиль досягає дійсність художніми засобами. Герой твору, як і герой міфу, казки, являє собою символ деякого принципу, наприклад, уособлює собою абсолютну свободу, безмежну силу і т.д. Цілісний сюжет для цього стилю важливіший окремих деталей; ідея, сенс, принцип важливіші за реалістичність сюжету. Міфологічний стиль мислення пов'язаний із смисловим багатством, живить, наповнює смислами реальність, яка “оживає” і змінюється в міфологічному, художньому просторі.

Це не означає, що людина з даним епістемологічним стилем відірвана від реальності. Вона бачить реальність повніше, більш різнобічно, нестандартно, іменує її незвичайним для більшості чином, але мова йде саме про реальність. Континуальне, безперервне мислення ніколи не зможе конкурувати за повнотою та свободою з мисленням аритмологічним, для якого практично немає меж. У

багатьох представників професії психотерапевта є вираженим міфологічний епістемологічний стиль.

Кожний стиль мислення діалектично пов'язаний із відповідною картиною світу, яка є фактичним виявом, результуючою того чи іншого стилю. Наївно-реалістичний стиль мислення пов'язаний із наївно-реалістичною картиною світу; феноменологічний стиль – причинно-наслідковою картиною світу; континуальний стиль – містичною картиною світу; діалектичний стиль – із діалектико-алгоритмічною картиною світу; нарешті міфологічний стиль – із міфологічною картиною світу.

Тест “*Картина світу*” відповідно виявляє тип сформованої у досліджуваного картини світу. Досліджуваному пропонується для ранжування 25 визначень світу – по 5 визначень для кожної картини світу. Визначення розміщені за принципом випадкової організації. 1-й ранг присвоюється найвдалішому, на думку досліджуваного, визначенню, 25-й – найменш вдалому. При обробці результатів першому рангу присвоюється 25 балів, останньому, відповідно, – 1. Підрахунок балів за кожною із п'яти шкал дозволяє оцінити представленість характеристик тієї чи іншої картини світу в окремого досліджуваного.

Для повнішого вивчення епістемологічного стилю та картини світу психотерапевта було використано й інші методи. Для дослідження картини світу використано також *графічний варіант семантичного диференціалу*, запропонований В.Ф. Петренком [6, с. 107-113]. Він представляє собою 30 пар графічних об'єктів, які мають вербальні еквіваленти. У нашому дослідженні досліджуваному пропонується обрати по одному графічному об'єкту із кожної пари, такому, який більше відповідає власному уявленню про світ. Вибір цього методу визначений можливістю отримати дані про до-концептуальний рівень картини світу, оскільки для вибору досліджуваному не пропонуються варіанти здійсненої концептуалізації та не ставиться вимога здійснити концептуалізацію самостійно.

Дані цього методу надалі порівнюються та вивчаються разом із результатами описаного вище методу дослідження картини світу.

Для дослідження стилю мислення використано також тест К.Албрехт “*Thinking styles*” [8]. Він спрямований на виявлення двох способів мислення залежно від анатомічної організації мозку: лівопівкульне “холодне”, аналітичне мислення – BLUE та правопівкульне “гаряче”, емоційне, чуттєве – RED. Крім того, розрізняються два напрямки мислення: від загального до конкретного – SKY та від конкретного до загального – EARTH. Таким чином, виявляються чотири стилі мислення: RE; BE; RS; BS.

Для виявлення концептів здорового глузду було використано ще один тест, створений автором на основі методу семантичного диференціалу. Тест названо “*100 прислів’їв*”. Досліджуваному пропонується оцінити ступінь своєї згоди із 100 прислів’ями за шкалою від -3 до +3. При створенні тесту бралось до уваги, що прислів’я – це зосередженість концептів здорового глузду, які формувались, “відшліфовувались” протягом тривалого часу. Якщо досліджуваний з ними погоджується, то, очевидно, вони близькі до його власних концептів здорового глузду. Надалі при достатній кількості обстежень будуть виділені фактори, що ляжуть в основу виділення відповідних шкал.

Нарешті, ще один метод, який використано у дослідженні, це тест “*Опори мислення*”. Досліджуваному пропонується для ознайомлення опис клієнтської ситуації. Після цього його просять уявити, що йому необхідно провести первинний аналіз цієї ситуації до зустрічі з клієнтом та відповісти на такі запитання: 1. Що Ви думаєте щодо сутності психологічної проблеми клієнта та стратегії її розв’язання, якій слід надати перевагу? 2. Як Ви дійшли такого висновку? 3. Які опори (принципи, теорії, здоровий глузд тощо) Ви використали, щоб сформулювати думку про сутність проблеми клієнта? Застосування цього методу дослідження має на меті дізнатись про результати метатеоретичного мислення, на які спирається психотерапевт, та задіяні у цьому процесі механізми.

Отже, для цілей дослідження метатеоретичного мислення психотерапевта підібрано комплекс психодіагностичних методів, які дозволяють вивчити змістовні та динамічні аспекти досліджуваного феномену.

Наступний етап роботи, результати якого будуть відображені у подальших публікаціях, – емпіричне дослідження метатеоретичного мислення психотерапевта.

Список використаних джерел

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко; [изд. 4-е, испр. и доп.]. – К. : Освіта України, 2007. – 332 с..
2. Завьялов В.Ю. Смысл нерукотворный: методология дианалитической терапии и консультирования / Владимир Завьялов; [научно-популярное издание]. – Новосибирск: Издательский дом “Манускрипт”, 2007. – 286 с.
3. Лосев А.Ф. Типы античного мышления / А.Ф. Лосев, Н.А. Чистякова, Т.Ю. Бородай и др. // Античность как тип культуры – М.: Наука, 1988. – 336 с. (С. 78-105). – ISBN 5-02-012637-3.

4. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : [учеб. пособие] / Л.А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта. – 2005. – 464 с.
5. Тест на стиль мышления / My mental structure [Електронний ресурс]. – Режим доступу до програми: <http://fsweb.info/tests/mymentalstructure.html>
6. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко; [2-е изд, доп.]. – СПб: Питер, 2005. – 480 с.
7. Щербина Л.Ф. Гносеологічний аспект професійної діяльності психотерапевта / Л.Ф. Щербина // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; [За ред. академіка С.Д. Максименка]. – К.: Ніка-Центр, 2010. – Вип. 38. – С. 369-377.
8. Albrecht, Karl. Brain Building: Easy Games to Develop Your Problem Solving Skills. – Prentice Hall. – 1984. – 92 p.

Based on the created model meta-theoretical thinking of the therapist was suggested a range of methods study indicated phenomenon. The creation of own methods such as “Epistemological Styles”, “Picture of the World”, “100 Proverbs,” “Supports of Thinking”, and a choice for the study goals of existing methods were justified.

Keywords: meta-theoretical thinking of the therapist, epistemological styles, picture of the world, common sense, principles of thinking.

Отримано: 23.11.2011 р.

УДК 168.5.

В.М.Юрченко

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАСОБУ РОЗРОБКИ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

Стаття присвячена проблемі становлення загальнонаукової методології системних досліджень. Проаналізовано сутність системного підходу, його головні поняття, принципи, гносеологічні функції,